



Novo Tomić

APSOLUTNA ŽENA U POEZIJI TINA UJEVIĆA

(Osvrt na »Kolajnu«, »Lelek sebra« i »Pjesničke proze«)



I.

U poeziji Tina Ujevića susrećemo mnoga ženska imena. Samo u *Kolajni*, *Leleku sebra* i *Pjesničkim prozama*, nastalim u vreme kad i ove dve zbirke, nalazimo ih tridesetak. Sve su to vrlo neobična imena. Kroz stihove promiču Klare, Beate, Glorijane, Jelene, Klelije, Florencije, Vivijane... Dođu i prođu — jedanput i, najčešće, više se ne vrate. Tek ponekoj od njih ime se pomene još koji put. I nijedna od njih, to je sasvim izvesno, nije ona jedina žena Ujevićeve poezije. Istovremeno, svaka od njih jeste to pomalo, kako i pesnik kaže.¹ Od mnoštva žena, dakle, nastaje jedna koja je više pojam nego pojava. Ona, možda, dolazi iz kabarea »velikog Zigfilda« (Ziegfield), »kralja žena« i »reformatora osjećajnosti«. »Ti si — veli Ujević Zügfildu — stavio u pokret deset,

¹ *Mistika strasti, Pjesničke proze, Sabrana djela Tina Ujevića* (u daljem tekstu SD), »Znanje«, Zagreb 1963—1967., knj. V, str. 83.

stotine, hiljade najljepših žena, bezbrojni ritam nogu, bataljone krasotica. To je trebalo za moje potpuno razočaranje...»²

Ovaj iskaz veoma je značajan za Ujevića i njegovu ljubavnu poeziju. Iz njega izdvajamo jednu metaforu. Pesnikova liriska pažnja usredsređena je, u jednom trenutku, na ritam ženskih nogu. Žena prestaje da bude ono što u stvarnosti jeste i postaje ritam, bezimena igračica. To je slika iz kabarea u kojoj pokret postaje odrednica bića. Ostalo ženino: lice, stas, kosa, pa čak i ličnost, biva zanemareno jer je to kod svih isto. Sve se žene, zahvaljujući nekoj čudnoj promeni, pretvaraju u jednu, uvek istu, osvajačicu i zabavljačicu.

Takva žena, čini se, ne privlači pažnju pesnikovog stvarnog Ja, ali privlači pažnju njegovog lirskog Ja. Navedeni iskaz nosi u sebi osobine psihološke slike. Pošto je svaka devojka lepa na isti način, čovek je nemoćan da izabere jednu i tu je kraj individualnosti, to jest tu počinje psihološki osećaj kraja individualnosti. »Svaka je — kaže Ujević — imala gracije, linije, osmijeha. I fizička divna tajna jedva da je za nas ostala tajna. Svaka je izgledala junakinja kakvoga romana ili drame. No sve je to teklo po programu, režiji, planu, honoraru i tarifi. (...) Ideali estetike i muzeja probili su u građanski i proleterski život. Ove su pokretne klice izazvale škakalj u živcima; ali su živci savladali senzacije i ozdravili. Ponor sablazni imao je plitko i dohvatno dno. Imali smo rajsku sreću, kratkotrajnu, za malu ulaznicu, a u toj sreći bilo je uvijek promjene. Ja nisam više volio jednu ženu, volio sam sve i nijednu, volio sam sve lijepe, a one su sve bile lijepe i izabrane. Ljepota prolaznih impresija oslobodila me je vječite strasti ljubavi i skopčanih ljutnja.«³

Osjećaj gubitka individualnosti neminovno je uništio i čar tajne. Nekad nedostupni i daleki mistički svetovi u kojima su plesale indijske igračice, svetovi harema i odaliski, svekolik mitski i mistički raj strasti, postali su, eto, svakodnevnost na dohvat ruke. Takva svakodnevnost, sa svim svojim odlikama prizemnosti, nije mogla da pretenduje na večno i apsolutno. Otkriće je paradoksalno. Pesnik se zaputio da istražuje ponor strasti a otkrio je da to uopšte i nije ponor, pošto ne samo da ima dno već je i sasvim plitak! Do tog dna, do kraja »Beskraja«, stiže se sa jeftinom ulaznicom, zahvaljujući Zigfildu i njegovim lepoticama, naravno.

Prave žene, one jedine, dakle, nema u svakodnevnom »carstvu strasti i čula«. Postoji samo mnoštvo žena, »bataljon krasotica«, Vivijani, Meluzina, Berenica ili Beatrica. Pošto nijedna od njih nije savršena ni dovoljna, opravdano postavljamo pitanje da li je to poniženje žene. »Ne mislite da potcjenjujem ženu, — odgovara Ujević na zamišljeno pitanje — ako je ne gledam kao svetu jedinku, nego kao masu žena, vojsku

² *Ibid.*, str. 85.

³ *Ibid.*, str. 85.

žena: Sve je u to vrijeme gubilo samoću i učilo se sakupljati. Ja ženu ne potcjenjujem, gledam je u većoj cjelini, u drugom tempu, i divim se nastupu te vojske novih Amazonaka.«⁴

No, moglo bi se reći da je ovo samo zaobilaznje odgovora. Ta »veća cjelina« svodi se, najčešće, na jednu Evu, večnu grešnicu. U njoj su, čini se, sve one koje smo pomenuli i još sve Klelije i Florencije, sve Agrafene i Renate i sve hurije, odaliske i bajadere. No, i to je već nešto; prvo otkriće u potrazi za izgubljenom individualnošću. Odmah posle njega uslediće i drugo a to je da Eva, ipak, ima svoje dvojstvo, svoju suprotnost oličenu Marijom. Tako dolazimo do stihova kojima bi trebalo započeti razmišljanja o Ujevićevoj apsolutnoj ženi:

Žena na mom pragu. Druga je pred kućom.
Svuda, svuda žena, Marija i Eva...⁵

U daljoj potrazi za izgubljenom individualnošću žene moralo je da se savlada ovo teško raskršće. No to je već bio posao Ujevića pesnika a ne Ujevića čoveka.

II.

Simbolika dveju hemisfera česta je u poeziji Tina Ujevića i kada je u pitanju žena, Evina suprotnost, kako smo videli, bila bi Marija. Ona je svetica, Dora Remebot, svetica Majka. Nju ne susrećemo na »tržištu ljubavi« već u predelima ideala. Ona je na čelu jedne druge povorke žena, svetica, i kao takva takođe je oličenje određenog apsoluta. To bi, otprilike, bila filozofska osnova problema koji je očekivao razrešenje. Samo po sebi, ovo dvojstvo nametnulo je bezbroj novih pitanja. Šta je, ko je i gde je, zapravo, ideal koji se traži? Da li pesnik iz poezije treba da odstrani Evu i da se tako svrsta u red edipovaca? To, svakako, nije moglo da bude lirsko ishodište. Javila se potreba lirske nadgradnje i Ujević je, moglo bi se reći, izabrao put sjedinjenja. Izabrao je teški put sjedinjenja dve, tako reći, nespojive stvari. On se neće odreći ni Eve ni Marije, već će poći u potragu za jednom — idealnom i apsolutnom.

U samom početku apsolutna je nevidljiva, nešto kao duh. Istina, možda bi neka od lepota iz *Mistike strasti*, tanka i visoka, kose plave, zlatne ili kestenjaste, onakva kakva se Ujeviću dopadala, i mogla da bude ta koja se traži. Ali, pesnik se ne zadržava dugo u njenoj blizini. Na nivou lirskih iskaza on je oformljuje na drugi način. Biće to, najpre, psihološka slika pesnikovih haotičnih lirskih stanja. Vratimo se još jed-

⁴ *Ibid.*, str. 85.

⁵ *Sanjarija, Lelek sebra*, izdanje S. B. Cvijanovića, Beograd, 1920. str. 7. (Pošto pitanje prioriteta ekavske i ijekavske varijante *Kolajne* i *Leleka sebra* ne smatram rešenim na zadovoljavajući način, u ovom radu citirani su stihovi iz Cvijanovićevih izdanja, 1920. odnosno 1926.)

nom iskazu »bezbroyjni ritam nogu«. Iako u njemu ima elemenata vizuelnog, on pre ukazuje na izvesno osećanje izgubljenosti pesnikovog lirskog iskaznog subjekta. Registar takvih psiholoških stanja veoma je širok i kreće se od romantičarskog ljubavnog zanosa, kakav imamo u stihovima:

Groznica ište: Ti si ona
za koju mene stvori majka?
Molitvi mojoj cilj, ikona
a mojoj mašti san i bajka.⁶

do nadrealističkog ludila *Pjesničkih proza*: »Jedna magička žena prođe, i pretvori se u bezbroj drugih.«⁷ Sve ovo ukazuje na postojanje bezbrojnih lirskih pokušaja pa se pronade zadovoljavajući lirski odnos prema apsolutu koji se traži.

Ali, i pored takve raznolikosti psihološko-lirskih osećanja moguće je da se u Ujevićevoj ljubavnoj poeziji uoče izvesne dominante, izvesne zajedničke karakteristike tog specifičnog lirskog odnosa prema ženi. U četvrtoj pesmi *Kolajne* imamo ove stihove:

Miris lepote struji u toj kosi,
njene su usne pune slatke varke,
njene su ruke drhtave i žarke,
ponor i plamen usred srca nosi.

— Ko hladna mana misao me rosi
na njezin pokret, a ko igra barke
sećanje na te pune zene jarke
kojima struje iskre i zanosi. —

— Mrzim te oči mračne i duboke,
kunem te noge pred kojima padam,
i altar tela gde u prahu ležim;

— božanska ženo, unuko visoke
pramajke Eve, pred tobom sam Adam,
i jer te volim, ja od tebe bežim.⁸

Moglo bi se reći da su četvrti stih prve strofe i drugi stih treće strofe posebno snažni, možda i naj snažniji u pesmi i za sada ćemo da se zadržimo samo na njima. Ne možemo da se otmemo utisku izvesne natprirodnosti koja zrači iz njih. A kad pomenemo natprirodnost, na jednom smo od Ujevićevih izvora. U njegovoj ljubavnoj poeziji, kako ćemo i kasnije moći da se uverimo, ona je jedan od lajt-motiva. Is-

⁶ *Kolajna*, pesma VII.

⁷ *Poluistine, Pjesničke proze*, str. 92.

⁸ *Kolajna*, str. 6.

kazujući ženu kao natprirodno biće, ako se ona-takva bićem uopšte i može da smatra, pesnik određuje dva značajna polazišta: nedostupnost, to jest nedotičnost žene kao ideala, s jedne strane, iz čega se rađa njegova poznata patnja, dok s druge strane ukazuje na sopstvenu »ništavnost«. Ovo dvoje su, naravno, u neprekidnom prožimanju, uslovljavajući čestu paradoksalnost, kakvu imamo u poslednjem stihu pesme o kojoj je reč (*i jer te volim, ja od tebe bežim*).

Zadržimo se još trenutak na ovoj pesmi. Već na prvi pogled ona nam potvrđuje ono što smo ranije rekli: ni u njenim lirskim iskazima nema ni nagoveštaja o postojanju kakve konkretne žene, njene fizičke egzistencije. Ona se pojavljuje u obliku samo pesniku znanog mirisa, kao slatka varka usne ili neodređeni erotski pokret, ima čudne (*mračne i duboke*) oči a najviši stepen komunikacije sa njom pesnik ostvaruje u metaforičnoj vezi sa mističnom svetom hranom kojom je Bog, po *Bibliji*, hranio Izraelce u Sinajskoj pustinji. Ovo, naravno, još više upućuje na već pomenutu natprirodnost žene i odnosa prema njoj. Lirski, žena, ona apsolutna, ne pripada svakodnevnom svetu i životu za koji je, izgleda veoma čvrsto, vezan pesnik. Na to, svakako, ukazuju i stalne ovozemaljske osobine njegovog lirskog iskaznog subjekta. Pesma je, naime, puna čulnih osećanja. Žena se, najpre, javlja kao miris i ukus; pa zatim u vidu erotskog pokreta. To bi moglo da nam ukaže na bujnu, žestoku i raspaljivu pesnikovu stvarnu prirodu, na preplitanje stvarnog i lirskog subjekta. Da li je Ujević svestan toga? Reklo bi se da jeste, da je to uzrok i uslov svih onih i onakvih psihološko-lirskih stanja i uzrok stalnog paradoksa slatke varke. Žena o kojoj on peva privlači, pre svega, svojom »slašću i strašću«, dok pesnik pokušava da to potisne i da je povede u oblast svetlosti i simbolike. Ta stalna raspetost, moglo bi se reći, osnovna je psihološka karakteristika Ujevićevog lirskog Ja.

III.

Izvesna psihološka spona između lirskog iskaznog subjekta i objekatskog pola poetske strukture pesama Tina Ujevića najčešće se zasniva na principu ekvivalentnosti. Žena u njegovoj pesmi trebalo bi da ima one lirске osobine koje su svojstvene i njegovom lirskom iskaznom subjektu ili bi on želeo da mu budu svojstvene. U tom smislu apsolutna žena mogla bi da bude, u ogledalu prenosnih značenja jezika, sopstveni idealni lik pesnika-Narcisa. No, pošto ni taj lik nije definisan, veza se nikako ne uspostavlja, ali veza se stalno traži. Kako?

Apsolutna žena Ujevićeve poezije jeste, pre svega, metaforična žena, a metaforski lirski iskaz jedan je od najpouzdanijih da se izrazi ono što se želi. Ali, njegove metafore najčešće su skrivene ispod površine naše vidljivosti. Utonule u prenosna značenja jezika, ponekad teško dostupna ili samo naslutljiva, one najčešće samo nagoveštavaju lirska osećanja, dopuštajući nam punu slobodu pristupa i tumačenja, što bi u skla-

du sa modernim teorijama poezije trebalo da bude veoma značajno i za poeziju i za pesnika. Pogledajmo kolika je ta sloboda u sledećim stihovima:

Dostojna mira i veća od nima,
sjajeći ovom horizontu plavu
donosiš zlatno sunce drugih klima
i tvoju pjanu dušu mirisavu.

I dokle deliš gordi čar pogleda,
prosjačkom ljudstvu carsku milostinju,
tvoj vedri osmeh kroz srca od leda,

ko zora ruža u docnome inju,
svu našu staru misao izjeda
i potapa je u sinjem milinju.⁹

Utisak je da je osnovna i najveća lepota i ove pesme u iskazivanju uzvišenosti i natprirodnosti žene. Ona je, kako pesnik kaže, veća i od same poezije, i to nije jedini put da Ujević govori o svojim stihovima sa izvesnim nipodaštavanjem. Jednom drugom prilikom on će reći:

Al do vas nemam snage doći
za tučnim zvekom mojih rima...¹⁰

Svođeci tako poeziju na nivo zvuka i rima, pesnik joj, na izvestan način, umanjuje moć. No, to u ovom trenutku kao da je i potrebno jer do izražaja dolazi metaforični kontrast između zvuka i svetlosti koja je obeležje žene. Rime će da »kliću Svetlu zahvalnice«.¹¹ I žena iz *Čestitke za rođendan* je, do izvesne granice, oštrna žena, pjane mirisave duše, ali i žena-svetlost. Carski gorda, kao neko novo sunce, ona zasenjuje masu u kojoj je, naravno, i pesnik. Tako »osunčana« ne uklapa se u sva ona stara mišljenja o prokletstvu, nedostojnosti, nesavršenosti i nepoželjnosti. Njena pojava, dakle, zasenjuje sve takve misli i ono što se dalje događa ima utonulu metaforičku jednakost¹² sa neumitnošću prirodnih procesa. Led srca počinje da se topi kao što proleće topi led zime. Ženi se, dakle, pripisuje snaga prirodne pojave, snaga stihije. Besmisleno je suprotstavljati se takvoj sili »ledom starih misli«. Pri tom još »leđeno srce«, u prenosnom smislu, nije označeno nekim postojanijim ledom,

⁹ *Čestitka za rođendan, Lelek sebra*, str. 10.

¹⁰ *Kolajna*, pesma XXXV, str. 38.

¹¹ *Ibid.*

¹² U svojoj studiji o »pesničkoj slikovnosti«, Henri Vels (Henry W. Wells, *Poetic Imagery*, New York, 1924) razlikuje sedam tipova metafore: ukrasnu, utonulu, usiljenu, korensku, snažnu, opsežnu i preobilnu. Tri najviše kategorije su utonula, korenska i opsežna. O ovom, takođe, pišu Velek i Voren (Wellek, Warren) u svojoj *Teoriji književnosti*, Nolit, Beograd, 1965, str. 228-230.

santom leda na primer, već slabšnim poznim injem koje se vrlo brzo otapa. Time se, svakako, još više ističe besmislenost otpora ženi.

U prethodnom slučaju, kako smo videli, neodoljivost žene ravna je neodoljivosti prirode a dva pola poetske strukture povezana su utonulom metaforičkom vezom. Ima, međutim, i drugačijih postupaka. Ponekad je ta veza, na primer, u nekom dalekom zajedničkom korenu. Žena u Ujevićevoj poeziji više-puta biva poređena sa mrenom, svetom hranom, kao u ovim stihovima:

— Ko hladna mrena misao me rosi
na njezin pokret...¹³

ili:

jer svaka reč joj struji, slatka mrena.¹⁴

Zajednički koren između svete hrane i svojih misli o ženi Ujević poetski pronalazi u »rosnom obliku«. Reči roša, rositi ili rosni, tako često upotrebljavane u poeziji, već su, u neku ruku, postale mrtve reči. Ali, ako uzmemo u obzir da rosna mrena nije bila što i ma koja druga hrana, već da je ona više hranila duh nego telo, onda i reč »rosi« u Ujevićevom stihu, u metaforičkoj ravni, dobija snažno novo značenje a apsolutna žena prelazi iz oblasti čulnog u oblast duhovnog opažanja. Takav jedan prelazak omogućen je baš metaforičnim lirskim iskazom. Duhovnost za kojim sada poseže pesnikov lirski iskazni subjekat još je vidljivija u drugom navedenom stihu. U njemu se u vezu sa svetom hranom dovode ženine reči. Duhovna apsolutnost, očigledno, zahteva i novo viđenje žene pa u tom smislu novu vrednost dobijaju i početni stihovi ove pesme:

U kiti svetla slavna Izabela
promiče s vlašću utehe i mača.
Sa krunom zvezda oko čista čela
kroz moje snove besmrtno korača.¹⁵

Potrebno je da se istakne značaj metafora »kita svetla« i »kruna zvezda«. One u sebi takođe sadrže izvesnu duhovnost jer idealnu ženu dovode u vezu sa sveticama koje zamišljamo onako kako smo ih videli na nekoj fresci ili ikoni. I sam Ujević u jednoj drugoj pesmi napisao:

Mozda te vidoh na dalekoj slici
u kolutima tamjana i slavija...¹⁶

Utisak bogatstva metaforskih lirskih iskaza u »slikanju« žene, kod Ujevića, upotpunjuju stihovi, vrlo česti, u kojima se obični životni tre-

¹³ Kolajna, pesma IV, str. 6.

¹⁴ Kolajna, pesma XXXVI, str. 39.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Uvijani, Lelek sebra, str. 31.

nuci uzdižu na nadzemaljski nivo. Evo kako se opisuje jedan, verovatno sasvim običan, ljubavni sastanak:

Jer ti si došla s druge strane sveta
preko strahota sinjeg okeana;
dva naša srca, dva sljubljena cveta,
grle se preko glave Levjatana.

Kroz onaj ritam, ljubav vaselene,
i muziku što vlada plave sfere,
kroz našu dušu, i tebe i mene,
grle se besno do dve hemisfere.

Sa sjajem križa i sa rozmarinom
da četvrt sata ti si došla kašnje,
odar bi našla. Svojom sad belinom
vрати mi moje srce Nekadašnje.¹⁷

Pre nego što pokušamo da proniknemo u lepotu ovih lirskih iskaza, podsetićemo se na nekoliko momenata iz pesnikovog stvarnog, pariskog života, za koje se veruje, možda opravdano, da su bili podsticaj za stvaranje *Kolajne*.¹⁸ Za vreme boravka u Parizu Tin se upoznao sa početkom diplomate Milenka Vesnića, poslanika Kraljevine SHS. Upoznao ih je, navodno, sam Vesnić, želeći da Ujević Lusilu poučava našem jeziku. Iz tog poznanstva rodila se, izgleda, ljubav. Pouzdano se zna da je Ujević bio zaljubljen u Lusilu a ni ona, reklo bi se, nije bila ravnodušna prema njemu. Moglo bi se, dakle, reći da je ta devojka jedna od retkih, ako ne i jedina stvarna žena i ljubav pesnikova. Neki smatraju da je *Kolajna* lirski dnevnik te ljubavi. Na to upućuju i neki stihovi iz same zbirke. Žeželj, na primer, iznosi tezu da je prvih četrnaest pesama dnevnik relativno srećnog vremena te ljubavi, dok je Ujević mogao da dolazi u prostorije Poslanstva i Konzulata. A naspram Poslanstva, u Ulici Léonce Reynaud 7, iza Luksemburškog parka, stanovao je Vesnić. Mnogo godina kasnije Žeželj rekonstruiše situaciju:

»U prizemlju te zgrade bile su prijemne prostorije i velika trpezarija apartmana, a na prvom katu spavaće sobe, radna soba poslanika, budoar njegove supruge Blanše i soba Lusilina koja je gledala na ulicu. Osobito s drugog kata Poslanstva Tin je mogao gledati Lusilu u njenoj sobi — i to je rado i činio. Pjesme 'Kolajna' VII, VIII i XI upravo su opisi kako je vreba kroz okvir prozora dok čita ili 'tanke ruho veze', 'trome grudi šiiri čeznućem suncu, jorgovanu'.«¹⁹

¹⁷ *Kolajna*, pesma XIII, str. 15.

¹⁸ Mirko Žeželj, *Veliki Tin*, Znanje, Zagreb 1976, str. 156—163.

¹⁹ *Ibid.*

Sličnost zaista postoji i u Ujevićevim stihovima. Iz tog gledanja kroz prozor kao da su potekle i ove reči:

Kakav su bezdan ova dva tri metra
do tvoga lica što je nežnom svilom!
Vaj, teče kobni razmak jednog vetra
međ mojim ognjem i tvojim profilom.²⁰

»Slika«, reklo bi se, odgovara Žeželjovoj rekonstrukciji, ali samo do izvesne granice. Između dva prozora u stvarnosti je samo jedna ulica a u pesmi, kako vidimo, čitav bezdan! Jedan ovakav primer može dobro da nam posluži kao uvod u razjašnjenje opsežnih metaforskih slika iz trinaeste pesme *Kolajne*. Možda je i tu u pitanju prostor slične veličine. Iz pesme se to, istina, ne vidi, pošto ne postoji direktno poređenje. Ali, možemo da slutimo da se taj prostor ovog puta uvećao za čitav okean, sa svim svojim burama i strahotama. No za razliku od nesavladivog »bezdana« između dva prozora, pesnikovo lirsko Ja ovog puta ne priznaje prepreke, makar to bio i okean. Sada imamo sasvim suprotno lirsko osećanje od onog iz osme pesme *Kolajne*. No ni žena o kojoj je reč nije više ista. Ova koja može da savlada okean očigledno je natprirodna, a natprirodno je i ljubavno osećanje. Kao takvo još dominantnije je u drugoj strofi gde se ljubavna strast iskazuje kao »besni« susret dve hemisfere, kao sudar svetova, da bismo na kraju saznali da je reč, ipak, o nekom ovozemałjskijem susretu, možda ljubavnom sastanku.

Ovakvi opsežni metaforični lirski iskazi kod Ujevića najčešće služe da se izrazi neka uzaludnost, kao u stihovima:

Tu znaš da draga čami na Ostrvu
divlje pučine usred gluve kule;
a da ću zalud na trošnome drvu
iskati njene dule i zumbule.²¹

Uzaludnost se, u ovom slučaju, iskazuje metaforskim trojstvom (pučina, gluva kula i trošno drvo). To je funkcija slična onoj u narodnoj poeziji kada do žene nije moguće doći ako se ne savladaju razne prepreke, najčešće tri. »Sredstvo« koje pesniku stoji na raspolaganju, trošno drvo, nije dovoljno da se stigne do daleke, veoma daleke, žene. Nisu, čini se, dovoljni ni stihovi, ni zvuka nima, jer je idealna zatočena u gluvoj kuli. Šta pesniku preostaje? Preostaje mu da bude večni tragač, i on će to i biti.

²⁰ *Kolajna*, pesma VIII, str. 10.

²¹ *Kolajna*, pesma XLII, str. 45.

IV.

U poetskom traganju za svim svojim apsolutnim idealima, pa i za apsolutnom ženom, Ujević se, kao i mnogi drugi pesnici, sukobio sa problemom vremena. Ovozemaljsko je sve prolazno, pa i žena, i sve je samo »kratkotrajna sreća« ili »prolazna impresija«. Nada da lepota preživi i da se ovaploti u nekom idealu ili apsolutu svodi se, često, na potrebu i želju da se nadmudri prolaznost. Umetničko stvaranje jedna je takva potreba.

Kako je Ujević razrešio filozofski sukob sa problemom vremena? Postoji kod njega jedna stalna težnja da u svojim stihovima menja i nadgrađuje stvarni svet. Tako, videli smo, žena u ravni lirskih iskaza postaje natprirodna, božanska, žena. U takvom novom, nadgrađenom, svetu moguće je, na primer, da pesničko srce pređe u večnost pretvorivši se u kristal.²² Često u Ujevićevim stihovima imamo ovakve ili slične primere oštvaćenja nečeg što ne pripada materijalnom, vidljivom, svetu i obratno: oneštvaćenja onog što zaista postoji. Ta sklonost slična je onoj u vizantijskoj umetnosti da se sve, čak i čovek, pretvara u ornament koji postaje oblik neke nove egzistencije. Metaforičnim transformacijama Ujević svemu daje drugačije osobine, stvarajući, na taj način, svoj svet-ornament, mozaik u koji najčešće slaže sasvim neočekivane »kamenčice«, služeći se principima koje je postavio još Kvintilijan.²³ Pri tom on često zamenjuje i meša čulne percepcije, pa njegove boje dobijaju miris ili počinju da zvuče! Sve ovo, međutim, ukazuje na značaj čulnog osećanja. I sam pesnik je o tom razmišljao i jednom prilikom napisao ove reči: »U svakom slučaju, prvi i najvažniji pjesnički doživljaj jesu: oči. U njima je hladan ležaj misli i tinasto skrovište sanjarije. [...] Čini mi se da oko stvara ritam, a uho stil i formu pjesnika.«²⁴ Ujevićevo oko, zbog toga, vidi i ono što je nevidljivo a uho čuje i nečujno a sve to veoma je značajno za nastanak metafore. Jednu takvu svemoć oka imamo u stihovima:

Umire naša lepa tuga,

tuga od svile i baršuna;²⁵

Ništa neobično da se u ovakvim pesničkim svetovima nađe i Ujevićeva apsolutna žena. U njima će ona doživeti brojne metamorfoze, gubeći, najčešće, svoj stvarni oblik. Čas će da se javi u obliku čistog

²² Kolajna, pesma XII, str. 14.

²³ Kvintilijan (Quintilian, *Institutio*, knj. VIII, poglavlje 6.) ukazuje na razliku između metafora koje oživljavaju neživo i onih drugih koje obežvljuju živo. Tu razliku on definiše kao razliku između retoričkih sredstava. U modernoj poeziji, pa i kod Ujevića, metafora je mnogo više od retoričke figure, i njena značenja su znatno dublja i šira.

²⁴ *Stednja očiju i moji naočari*, SD XIII, str. 227, ođn. 234.

²⁵ Kolajna, pesma XX, str. 22.

zvuka (*bila je kano zvučni pozdrav zvona*²⁶) ili, malo kasnije, u obliku svetlosti (*Živeti vredi zbog bleska lepote*²⁷). Često nam se, čak, nameće utisak da i zvuk počinje da blešti nekom nepojmljivom svetlošću. A žena, u svom blesku, pretvori se, ponekad, u svetlost jarku i zaslepljujuću kao što je sunčeva, a da joj pri tom ne znamo izvor. Izvor je, zapravo, ona sama sebi:

Dubina sveta munjom tvojih ruku
otkriva blago živim bleskom kreta;
zmija je tajna u svilnome štruku,
tvoje su oči biser od po sveta.²⁸

Malo kasnije žena će, iz oblasti ovako jarke svetlosti, preći u oblast senki i tihih silueta.²⁹ No, i u jednom i u drugom slučaju ona ostaje u domenu nestvarnog. Postoji, čak, izvesna korenska veza između ženine pojave u obliku bleska i u obliku senke ili siluete. U oba slučaja evidentno je da takva žena može samo da se gleda, ali ne i da se dodirne. Čak i kad bi postojala takva želja kod pesnika, to nije moguće. U svetlu svega ovog, što je rečeno postaje nam jasniji značaj očiju u Ujevićevom lirskom iskazivanju. Ali, treba odmah reći da nisu u pitanju samo njegove oči. Oči žene, isto tako, često su u centru lirске pažnje. One su, obično, biserne ili safirne, ali mogu da budu i *od svile i baršuna*.³⁰

Osim očiju veoma značajno je i viđenje ženinih ruku, koje je, takođe, metaforično. U očima je, kako to Ujević lirski oseća, čistota i uzvišenost, dok je u rukama pohota, strast, vrelna — erotika. Zbog toga su *ruke ljubavi i milja*,³¹ najčešće, *drhtave i žarke*³² što podseća na njihove erotske osobine, dok biserne ili safirne oči imaju drugačija metaforična značenja. Ruke ostaju velika pesnikova »muka«, čak i u pesmi u kojoj se veliča ideal majke kao apsolutne žene. U ovom slučaju on će morati da posegne za kompromisom jer ni belina njenih ruku, a belina, kako ćemo kasnije videti, kada bude reči o Ujevićevoj simbolici, iskazuje čistotu i uzvišenost, ne uspeva da sakrije njihovu strast. Istina ta strast je rajska, ali i takva kakva je suprotnost je onom što zrači i blista iz očiju. Kompromis će, dakle, biti da se ta strast nekako spoji sa nevinošću:

Svete joj oči kazuju: nevina,
a bele ruke dršću rajskom strasti
u njenom vrtu znadoše se strasti
a oganj ruže, i nevinošć knina.³³

²⁶ *Kolajna*, pesma XV, str. 17.

²⁷ *Kolajna*, pesma X, str. 12.

²⁸ *Kolajna*, pesma XXXIV, str. 37.

²⁹ *Kolajna*, pesma XXIX, str. 32.

³⁰ *Kolajna*, pesma XX, str. 22.

³¹ *Ibid.*

³² *Kolajna*, pesma IV, str. 6.

³³ *Molitva Bogomajci za rabu božju Doru Remebot, Lelek sebra*, str. 14.

V.

Došavši u oblast ovakvih metafora, Ujevićevoj (apsolutnoj) ženi ostao je još samo korak do simbola, a žena-simbol mogla bi da bude idealna. Takva nije tako nesavršena kao Zigfildove lepotice jer u sebi ovaploćuje postojane vrednosti.

Apsolutnu ženu, pre svega, simbolizuje svetlost. Nestvarna, nadzemaljska, uzvišena, opšta... ona silazi (s neba) i svetli kao zvezda vodilja. Takva nam se, na primer, javlja slavna Izabela, u neobičnom buketu svetlosti. Ženu, isto tako, simbolizuje visina; ona obitava u visokim prostorima što je, svakako, u vezi sa njenom svetlosnom pojavom:

Ako čežnja živca stremi u taj vis
biće da mi sluti bela snoviđenja.³⁴

Ali, svetlost kojom zrači žena nije uvek apstraktnog porekla, bar ne u potpunosti. Mogla bi to da bude svetlost identična svetlosti bisera, alema ili suvog zlata. U tom smislu karakterističan je biser kao simbol lepote. Ujević je 1919. godine, za vreme boravka u Londonu, objavio, u časopisu »Misao«, pet pesničkih proza pod zajedničkim imenom *Mo-drice*. Prva od njih za nas je posebno zanimljiva:

Sjeti se da na dnu dubokih oceana čami bezbrojno biserje u školjkama. Niko ga ne vidje, niko ga neće vidjeti, možda ni trak zvijezde što se ogleda nad vodom, pa ipak ljepota vasiona dobiva od njegove ljepote.

Neće ono blistati izloženo na grudima žene, niti će ikada da resi sjajne prstenove. Naše ga smrtno oči neće ugledati, ali mi slutimo da postoji.

I radujemo mu se više što ga naslućujemo, nego bismo uživali kada bismo ga imali pred sobom. Pa zato, čovječe koji nisi kao svi drugi, ne nosi srca na dlanu i ne misli da trebaš pokazati prostoti svih blaga svoje duše.³⁵

Moglo bi se, dakle, reći da je simbol, po Ujevićevom mišljenju, vrhovni simbol lepote, apsolut lepote. Reč je, naravno, o onom skrivenom i nedostupnom biseru sa dna okeana, do kojeg naše oko ne dopire, ali dopire saznanje. Lepota, znači, nije u onom što je u celini vidljivo i dohvatljivo već mnogo više u onom što je samo naslutljivo. Ova merila Ujević je svakako uneo i u poimanje lepote žene. Zato i biser jeste možda najlepší kada ga pesnik pronade u očima žene (*tvoje su oči biser od po sveta*), kako smo već videli u XXXIV pesmi *Kolajne*.

Zanimljivo je, međutim, da je reč »biser« vrlo retka u Ujevićevoj leksici. No, to ne znači i da je odsutna. U ravni lirskih iskaza biser se

³⁴ *Kolajna*, pesma XXIV, str. 26.

³⁵ *Pjesma o biseru, Pjesničke proze, SD V*, str. 10.

često pojavljuje samo svojim osnovnim obeležjem: belinom. Belina tako postaje simbol što je čisto i lepo. On je, osim toga, neka vrsta spone između nebeske svetlosti i zemaljske beline. Jer, kako ćemo videti, osim biserne postoje i druge beline čija je simbolička vrednost značajna. Takva je, na primer, belina krina, koja takođe simbolizuje nevinost i čednost, pa i uzvišenost. Videli smo već da belina majčinih ruku sputava žar pohotnih ruku. Zato bele ruke ima samo Majka i nijedna druga žena. Gde ima beline tu mora da bude i lepote:

Jel ikad čovek omamljenim vinom
 dil kadom ruže crvene i strasne,
 i bol, i razum umeo da zgasne
 ko ja moj jaz sa tvoga bića krinom?³⁶

Krin, takođe, ima svoju suprotnost. Već iz prethodnih stihova videli smo da je to crvena i strasna ruža. Ali, to ne znači da je ona oličenje antilepote, kao što, u suštini, ni strasna i grešna Eva nije antilepota. I kao što u lepotu svoje apsolutne i nestvarne žene stalno utkiva pomalo stvarnosti i čulnosti, tako Ujević pokušava da udruži i lepotu dva cveta u novi, potpuniji i uzvišeniji ideal lepote. Do koje mere je taj ideal uzvišen najbolje govori činjenica da u pomenute tri zbirke stihova i pesničkih proza, koje su predmet ove analize, pesnik samo jednom govori o stvaranju lepog na ovaj način, o udruživanju dve vrste lepote. Nije, isto tako, slučajno što se taj ideal ovaploćuje u Majci:

U njenom vrtu znadoše se srasti
 i oganj ruže, i nevinost krina.³⁷

Možemo da se zapitamo koja bi lepota u ovom slučaju preovladala. Ujević to ne kaže, ali ne treba sumnjati da bi to bila belina krina. Možda bi moglo da se govori o »pročišćenju« ruže, kao što se govori o očišćenju srca. U pesmi *Zavetrina* Ujević peva o isticanju krvi iz bila:

Strasnim mirisom lipa draga veče
 sa uspomenom na olbanske zove.
 — (Noćas će zadnja krvca da isteče
 iz ognja bila i iz grudi ova). —³⁸

Ali, to isticanje krvi, čini nam se, ne bi trebalo da znači prestanak života već samo očišćenje od strasti. U Ujevićevim stihovima naći ćemo još srca bez krvi, kao što je ono *belo srce* ili *srce od kristala*.³⁹ Takvo srce trebalo bi da bude ne poročno, a krug lirskih razmišljanja o njemu

³⁶ *Kolajna*, pesma VI, str. 8.

³⁷ *Molitva Bogomajci za rabu božju Doru Remebot*, LŠ, str. 14.

³⁸ *Lelek sebra*, str. 70.

³⁹ *Kolajna*, pesma XII, str. 14.

mogao bi da se zatvori onom lepom slikom u kojoj *kolo zvezda belo srce vuče*,⁴⁰ ili jednom drugom, više ovozemaljskom, kad očajni pesnik vapije:

I ja kunem tebe udaljeno Selo,
 daš mi mlečnu ljubav iz svežega nedra,
 vrati plaho srce ljubavno i belo.⁴¹
 a krug o *belim snoviđenjima*,⁴² kao nekim mističnim idealima koji se žude, stihovima iz pesme *Uremena*, kad Ujević kaže da *neki od nas...*

znadu da nema ništa bolje
 no zelen gaj i cvetno polje;
 i Ravijojla, bela ljuba,
 nad muškim mirom drevna duba.⁴³

I ako je prapočetak svih belina u onom biseru skrivenom na dnu okeana, onda nam postaje razumljiva i sva tuga (i radost istovremeno) tih ideala koji se samo slute ali ostaju nedohvatljivi, jer, eto, pesnik u čoveku nikako da nadvlada patnika. Nedostupnost, međutim, ne umanjuje već uvećava lepotu *belih snoviđenja* i to je, moglo bi se reći, pomalo kantovski ideal čiste lepote, zbog čijeg bleska, kako Ujević kaže, vredi živeti — pa makar i kao patnik.

Bisernom i ostalim belinama ne isorpljuje se simbolika sjaja kojom se iskazuje uzvišeno i apsolutno. Zlato je, po vrednosti i značaju, kao simbol, blisko biseru. Ono je, takođe, jedan od blesaka lepote i simbolizuje esencijalnost. Zato je »suho« ili »čisto« i nalazimo ga, naravno, tu negde gde bi mogla da bude i tražena žena:

... ni misko ruglo niti laska pasja
 okaljati neće tvoje suho zlato.⁴⁴

Karakteristično je za Ujevića stalno osećanje straha od bleska lepote, od svega što seva i jarko svetli. Takva osećanja vezuju se i za blesak čani žene. Kažu da se on i u stvarnom životu bojao mnogih prirodnih pojava, pa i munje i groma naravno. Isti takav strah on iskazuje i u stihovima kada govori o ženi čije samilosne oči sevaju nad njegovim mrakom.⁴⁵ Strahom se, moglo bi se reći, zatvara i poslednji lirski krug o apsolutnoj ženi. Ona ostaje viđena ali nedotaknuta; blesak i strah. Na sve to pesniku ostaje da odgovori zvonom, ako to još može. Jer, ima u Ujevićevoj poeziji i zvono koje zvoni tišinu, *mrtvo Zvono*.⁴⁶

⁴⁰ *Uedrina, Lelek sebra*, str. 69.

⁴¹ *Kolajna*, pesma XXIV, str. 26.

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Lelek sebra*, str. 51.

⁴⁴ *Kolajna*, pesma X, str. 12.

⁴⁵ *Kolajna*, pesma XXX, str. 33.

⁴⁶ *Kolajna*, pesma XIV, str. 16.

Ono je u njegovoj poeziji znak i simbol smrti, ali ne stvarne već duhovne. A kad ta smrt dođe, onda više nema ni idealne drage. Nema je baš zbog toga što i jeste nastala u predelima duha. Zvono ju je doživjelo i dok ono zvoni — zvone i rime.

Različiti su, kako iz svega ovoga vidimo, poetski putevi kojima se Ujević kreće prema svojoj idealnoj i apsolutnoj ženi. Teški su, nemaju kraja i vode, zapravo, u patnju, onu tešku šopenhauerovsku. Ostaje nam da sve to razumemo, zajedno sa pesnikom, jer ženina »vatra ruže« i »nevinost krina«, ipak ostaju dva sveta. Težiti ka ujedinjenom idealu i apsolutu, to i sam pesnik zna, u suštini je besmisleno. Ali, kao da je to jedina besmislenost sveta u kojem se pesnik kretao. Iz sve te besmislenosti ipak se rodilo nešto što ima i te kakav smisao, rodila se velika poezija, lepote bliske lepoti onog bisera sa dna okeana. Preostaje nam da je slutimo.